

Олена М. Азарян, Наталя Ю. Возіянова
**ПРОБЛЕМА ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ ПАСТОК У РЕГУЛЮВАННІ
РОЗВИТКУ ВНУТРІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ**

У статті досліджено питання здійснення інновацій для розвитку внутрішньої торгівлі країни та виникнення інституціональних пасток, які слід враховувати при здійсненні управлінських функцій, прийнятті законів тощо. Визначено форми кризового стану стандарту або інституту; чинники вибору рівня виходу з інституціональної пастки. Проведено аналіз виникнення пасток на прикладі ситуації з прийняттям Закону України «Про внутрішню торгівлю».

Ключові слова: внутрішня торгівля; регулювання; інституціональна пастка.

Табл. 1. Рис. 2. Літ. 18.

Елена М. Азарян, Наталья Ю. Возиянова
**ПРОБЛЕМА ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫХ ЛОВУШЕК
В РЕГУЛИРОВАНИИ РАЗВИТИЯ ВНУТРЕННЕЙ
ТОРГОВЛИ УКРАИНЫ**

В статье исследованы вопросы осуществления инноваций для развития внутренней торговли страны и возникновения институциональных ловушек, которые необходимо учитывать при осуществлении управленческих функций, принятии законов и т.п. Определены формы кризисного состояния стандарта или института; факторы выбора уровня выхода из институциональной ловушки. Проведен анализ возникновения ловушек на примере ситуации с принятием Закона Украины «О внутренней торговле».

Ключевые слова: внутренняя торговля; регулирование; институциональная ловушка.

Olena M. Azaryan¹, Natalya Y. Voziyanova²
**PROBLEM OF INSTITUTIONAL TRAPS IN REGULATION
OF DOMESTIC TRADE DEVELOPMENT IN UKRAINE**

The paper explores the issues of innovations implementation for domestic trade development and the emergence of institutional traps which need to be considered under accomplishing managerial functions, adoption of laws etc. Forms of crisis state for a standard or an institute are defined; the factors of choice of the level of exiting an institutional trap are determined. The analysis of traps emergence on the example of a situation with the adoption of Law of Ukraine "On domestic trade" is carried out.

Keywords: domestic trade; regulation; institutional trap.

Постановка проблеми. В Україні концептуальними інноваційними напрямами розвитку внутрішньої торгівлі мають стати:

- на загальнодержавному рівні:

1) створення інституціонально обґрунтованої організаційної структури регулювання і управління внутрішньою торгівлею, розроблення державної торгової політики;

2) розробка дієвої нормативно-правової бази для розвитку і функціонування внутрішньої торгівлі;

- на рівні підприємств:

3) освоєння мультиформатності;

¹ Mykhailo Tugan-Baranovskyi Donetsk National University of Economics and Trade, Ukraine.

² Mykhailo Tugan-Baranovskyi Donetsk National University of Economics and Trade, Ukraine.

4) прискорення формування національних торговельних марок, об'єднань різного рівня;

5) зниження ролі ринкової (базарної) торгівлі й розвиток магазинних форматів;

6) розширення позамагазинної торгівлі за допомогою сучасних технічних засобів (Інтернет, мобільний телефон, вендинг тощо);

7) використання передових технологій торгівлі, прогресивних методів продажів і управління;

8) управління підприємством і кадрами на основі сучасної теорії знань, з урахуванням теоретичних здобутків інституціональної теорії.

Реалізація напрямів розвитку внутрішньої торгівлі повинна здійснюватися з урахуванням можливості потрапити, а краще запобігти потраплянню до інституціональної пастки.

Інституціональні пастки – одна з проблем, яку необхідно враховувати при здійсненні будь-яких інновацій (у сферах техніки й технологій, організації й управління, економіки, соціальної сфері й, звичайно ж, в інституціональній сфері) або нововведень, у тому числі в галузі торгівлі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані з вивченням сутності, причин виникнення й можливостями виходу з таких пасток, стали популярними серед економістів і вчених в останні 10 років. Такі автори, як В. Артур (1994 р.) [12], П. Девід (1985 р.) [13], Дж. Ларднер (1987 р.) [14], С. Лібовиц (2002 р.) [15], Д. Норт (1990 р.) [17], В. Полтерович (2001 р.) [3], Д. Пуффер (2000 р.) [18], Є. Седов (1988 р.) [6], М. Сухарев (2004 р.) [7] та ін. зробили суттєвий внесок для становлення досліджень у цьому напрямку.

Однак **невирішеною частиною проблеми** є питання щодо можливості потрапляння до інституціональних пасток при здійсненні регулювання розвитку внутрішньої торгівлі країни.

Метою дослідження є визначення проблеми здійснення інновацій для розвитку внутрішньої торгівлі та виникнення інституціональних пасток, які слід враховувати при здійсненні управлінських функцій і формуванні законодавства.

Основні результати дослідження. Дослідження економічної літератури [8–10] показало, що сучасне знання про інституціональні пастки сформувалося на основі розвитку двох концепцій, які відносяться до інституціональної економіки й визначаються залежністю технічних стандартів й інститутів від попереднього шляху розвитку, а саме концепції qwerty-ефектів і "path dependency". Перша концепція була викладена П. Девідом [13] в 1985 р., коли він показав, на прикладі клавіатур друкувальних пристроїв "qwerty", що вибір на користь менш ефективного стандарту може бути обґрунтований рядом випадків й обставинами конкретного моменту, коли він відбувався, а його зміна стає доволі дорогою і вимагає значних витрат.

Широке поширення подібних ефектів у різних галузях техніки, наприклад, відеозапису, ширини колії залізниць й інших, підтвердили дослідження Дж. Ларднера [14] і Д. Пуффера [18].

Отже в працях, що досліджують стандарти або qwerty-ефекти, робиться акцент на випадковість одномоментного вибору й досить високу вартість витрат, пов'язаних з його зміною.

Друга концепція – "path dependency" – розроблялася В. Артуром [12], С. Либовицем [15], Д. Нортон [17] й іншими, що дозволило їм поширити теоретичні дослідження концепції qwerty-ефектів на економічні інститути [17]. У працях, присвячених дослідженню інститутів, робиться акцент на взаємозв'язку нового вибору й історії, включаючи особливості національної ідентичності. Звертається увага на взаємозв'язок інститутів, тобто в точці, у якій здійснюється вибір, відбиток на рішення, що приймається, накладається всією попередньою траєкторією розвитку й істотно впливає на кожен наступний вибір.

Таким чином, в обох концепціях загальноновизнаним є той факт, що неефективні стандарти й інститути змінити іноді стає досить важко або просто неможливо.

Дві концепції, розглянуті вище, дуже близькі до відомого закону Седова, який за своєю суттю відноситься до кібернетики й загальної теорії систем й, на думку С. Либовиця та С. Марголіса [16], зіграв важливу роль у становленні концепції "path dependency". Є.А. Седов [5; 6] розвинув й уточнив закон Ешбі [11], відомий у кібернетиці як закон про необхідну розмаїтість. Ідеї Є.А. Седова [5; 6] одержали подальший розвиток у праці А.П. Назаретяна [2]. Сутність цього закону полягає у тому, що «у складній ієрархічній системі зростання розмаїтості на верхньому рівні забезпечується обмеженням розмаїтості на попередніх рівнях, і, навпаки, зростання розмаїтості на нижньому рівні ієрархії руйнує верхній рівень організації» [2, 225]. Із закону Седова щодо питань інституціональних пасток випливає кілька наслідків: уніфікації та руйнування (табл. 1).

Таблиця 1. Наслідки закону Седова щодо питань інституціональних пасток, авторська розробка

Наслідок	Характеристика	Приклад
Уніфікація	Уніфікація стандартів або інститутів відбувається у випадках виникнення надлишкової сумарної розмаїтості на нижніх конкуруючих рівнях і тих, що знаходяться вище, але базуються на цих стандартах або інститутах, що використовуються. Так, стандарт, який максимально використовується й на основі котрого налаштовані інші стандарти, має більше шансів витіснити інші.	Стандарти, пов'язані із красою, «гламурністю» тощо. Важливе значення має готовність авторів і прихильників такого стандарту до комерційного ризику, пов'язаного з випуском товарів або надання послуг, що базуються на стандарті, який ще не став загальноновизнаним. Важливу роль буде грати реклама, використання такого інструмента, як демпінг, а також сприятливі обставини.
Руйнування	Руйнування єдиного стандарту або інституту відбувається у випадках, коли для нормальної роботи системи верхнього рівня, відповідно до закону Ешбі, розмаїтості не вистачає, тоді спостерігається його зростання на нижніх рівнях системи.	Поява маркегингових платежів як способу боротьби за поліці і витіснення з них конкурентів серед виробників; встановлення нових стандартів структурування взаємовідносин між мережевими структурами і виробниками тощо за відсутності Закону України «Про внутрішню торгівлю».

Кризовий стан стандарту або інституту може виражатися у двох формах (рис. 1). Перша форма характеризується ситуацією, коли стандарт, норма,

правило або інститут на верхньому або нижньому рівнях не забезпечує необхідної розмаїтості. Виходів із цієї форми кризового стану може бути 3. По-перше, ріст розмаїтості на нижніх рівнях може бути забезпечено за рахунок стандартів, норм, правил або інститутів, які були витіснені та перестали використовуватися. По-друге, сам стандарт або інститут може піддатися розширенню, якщо це можливо. За відсутності можливості такого розширення стандарту або інституту напрямом виходу з кризової ситуації може стати тільки перенесення розмаїтості на нижній рівень.

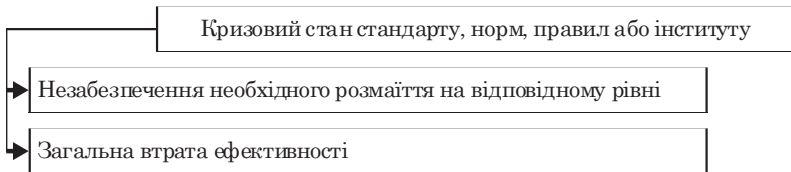

Рис. 1. **Форми кризового стану стандарту, норм, правил або інституту,**
авторська розробка

Друга форма характеризується ситуацією, коли ефективність втрачена на всіх рівнях, надбудованих над стандартом або інститутом. У цьому випадку, як при неможливості розширення стандарту, виходом може виступати не доповнення розмаїтості, а перебудова всієї системи. Слід зазначити, що при перебудові системи практично завжди існують перешкоди, пов'язані як зі звичаями й звичками людей, так і зі значними витратами на її здійснення. Крім того, не є доцільним виключення з уваги чинника випадковості. Цей факт саме підтверджує один з основних тез як концепції qwerty-ефектів, так і концепції "path dependency". Перебудова системи відбувається тоді, коли система досягла критичної ситуації. Простежується аналогія з революційною ситуацією, коли «верхи не можуть управляти по-старому, а низи не хочуть жити по-старому». У відповідності до закону Седова можна констатувати, що при досягненні більшої розмаїтості на верхньому рівні й зниженні розмаїтості на нижньому рівні збільшує чинність опору. І навпаки, коли розмаїтість на верхньому рівні не одержала значного розвитку, а на нижньому рівні збережені альтернативні стандарти, то чинність опору знижується. Так, наприклад, вихід з бартерної пастки товарообміну став можливим завдяки тому, що разом з бартерними операціями в країні було збережено грошові форми торгівлі. При цьому бартер на верхньому рівні не сформував різноманітних і стійких форм товарообміну.

Досить значимим є питання встановлення рівня ієрархії, на якому повинне бути забезпечене розмаїття, що дозволяє здійснити вихід з інституціональної пастки. Відомі думки, коли вихід з інституціональної пастки повинен бути знайдений на рівні ієрархії, на якому відбувся збій, тобто де був зроблений помилковий вибір. Слід зазначити, що необхідно розрізняти оптимальність й ефективність вибору, який здійснюється. Тому доцільно визначити чинники, які впливають на вибір рівня, що забезпечує подолання інституціональної пастки. З огляду на наявність у системі людського фактору можна виділити 3 моменти, що впливають на вибір рівня (рис. 2).

Те, що на вибір рівня впливає перевага близькості до самого верхнього рівня, пояснюється тим, що людям властивий консерватизм і з огляду на

обмежену раціональної й економічну доцільність, рішення будуть спрямовані на зниження витрат, а отже, можна дійти висновку, що одним з факторів є близькість до самого верхнього рівня. По-друге, більше шансів на втілення, з огляду на необхідність швидкості втілення, мають рішення, готові до використання, що забезпечує вигравш у часі й відносно низькі витрати. По-третє, випадкові обставини, характерні для кожного критичного моменту, обов'язково впливають на прийняте рішення й саме те, що обставини можуть бути причиною прийнятих принципово різних рішень у різних ситуаціях вибору.

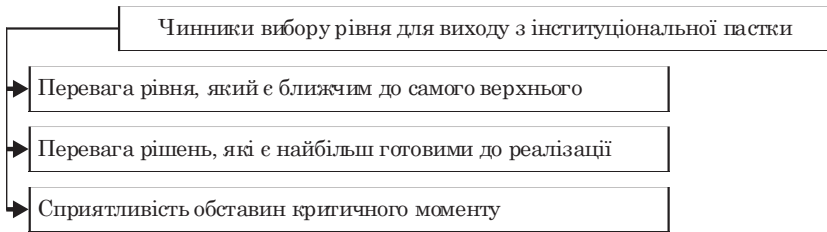

Рис. 2. Чинники вибору рівня виходу з інституціональної пастки, авторська розробка

Прикладами інституціональних пасток, що пов'язані зі здійсненням державного регулювання внутрішньої торгівлі в Україні, можна вважати ситуацію з прийняттям Закону «Про внутрішню торгівлю», взаємини торгових мереж і постачальників [1], а також підтримку малого й середнього бізнесу у сфері торгівлі.

Прагнення впорядкувати розвиток торгівлі в країні через законодавче закріплення норм і правил є позитивним моментом. Однак запропоновані заборони й обмеження, а також деякі нововведення з великою ймовірністю не тільки не дадуть бажаного результату, але й можуть мати негативний вплив й призвести до інституціональної пастки.

Наприклад, пропозиція О. Царьова [4] на законодавчому рівні закріплює обмеження функціонування торгових мереж на території населених пунктів, що, на його думку, повинне сприяти розвитку малого та середнього бізнесу, який нібито знищується крупними мережами. Пропонуються універсами, супер- і гіпермаркети винести не менш, ніж на 5 км за межі населених пунктів; обмежити їх режим роботи понеділок-субота з 9.00 до 20.00; недільні й святкові дні повинні бути вихідними для цих типів магазинів; увести обмеження торгових націнок, розмір яких до кінця 2013 р. не має перевищувати 20%, а з 01.01.2014 повинний становити не більше 15%. У містах мають залишитися тільки продовольчі магазини площею до 300 кв. м. Мережам рекомендовано формувати асортимент на 80% з вітчизняних товарів.

Однак, на наш погляд, реалізація такої пропозиції не призведе ані до розвитку малого й середнього бізнесу, ні до формування оптимальних відносин у сфері роздрібно торгівлі. Перекося виникають не через більшу або меншу переговорну чинність, а через недостатність конкуренції в галузі, негативний вплив якої намагаються стримувати шляхом гальмування розвитку сучасних форматів, що працюють за новими технологіями ведення торговельного бізнесу, до числа яких необхідно віднести й бонусні взаємини з постачальниками.

Висновки. Дослідження питань щодо інституціональних пасток при здійсненні інновацій в розвитку внутрішньої торгівлі, а саме інновацій в його державному регулюванні, повинне враховувати можливість потрапляння у такі пастки. Нами визначено форми кризового стану стандарту або інституту та чинники вибору рівня виходу з інституціональної пастки. Визначено, що в питаннях регулювання розвитку внутрішньої торгівлі виникла інституціональна пастка щодо прийняття закону про її розвиток, що пов'язано з втраченою ефективністю та бажанням суб'єктів торговельної діяльності вирішити питання власної неефективності через переваги рівня, який є ближчим до самого верхнього. Подальші дослідження повинні торкатися питань інституціоналізації взаємовідносин і формування механізмів ефективною взаємодії суб'єктів між собою і державою на внутрішньому ринку країни.

1. *Возіянова Н.Ю.* Інституціональна модернізація внутрішньої торговельної політики // Торговля і ринок України: Темат. збірник наук. праць. – Вип. 29. – Донецьк: ДонНУЕТ, 2010. – С. 198–208.

2. *Назаретян А.П.* Цивилізаційні кризи в контексті універсальної історії. – М.: Мир, 2004. – 368 с.

3. *Полтерович В.М.* Трансплантація інститутів // Економічна наука сучасної Росії. – 2001. – №3. – С. 24–50.

4. «Регионалы» хотят убрать супермаркеты из городов, 13.01.2013 // [Ib.ua](#).

5. *Седов Е.А.* Информационно-энтропийные свойства социальных систем // Междисциплинарный семинар по изучению цивилизационных кризисов (28.01.1993) // [ecsosman.hse.ru](#).

6. *Седов Е.А.* Информационные критерии упорядоченности и сложности организации структуры систем // Труды ВНИИСИ. – Вип. 3. – М., 1988. – С. 37–46.

7. *Сухарев М.В.* Социальные антиинституты // Экономическая социология. – 2004. – Т. 5, №5. – С. 63–73.

8. *Цирель С.В.* Qwerty-эффекты, "Path dependency" и закон Седова, или возможно ли выращивание устойчивых институтов в России // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2005. – Т. 3, №3. – С. 44–56.

9. *Шаститко А.Е.* Новая институциональная экономическая теория. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: ТЕИС, 2002. – 591 с.

10. Экономическое поведение и институты / Пер с англ. – М.: Дело, 2001. – 408 с.

11. *Эуби У.* Введение в кибернетику. – М.: Изд-во иностр. лит., 1959. – 432 с.

12. *Arthur, W.B.* (1996). Increasing returns and the new world of business. *Harvard Business Review*, July–August: 100–109.

13. *David, P.A.* (1985). Clio and the Economics of QWERTY. *American Economic Review*, 75(2): 332–337.

14. *Lardner, J.* (1987). *Fast Forward*. New York: W.W. Norton. P. 57–70.

15. *Liebowitz, S.J.* (2002). *Re-thinking the Network Economy: The True Forces that Drive the Digital*. New York: AMACOM. 224 p.

16. *Liebowitz, S.J., Margolis, S.E.* (1996). Market processes and the selection of standards. *Harvard Journal of Law and Technology*, 9: 283–318.

17. *North, D.C.* (1990). *Institutions, Institutional Change, and Economic Performance*. Cambridge: Cambridge University Press. 152 p.

18. *Puffert, D.J.* (2000). The Standardization of Track Gauge on North American Railways, 1830–1890. *Journal of Economic History*, 60: 933–960.

Стаття надійшла до редакції 20.02.2014.